

ludur. Babasından ve dönemin diğer âlimlerinden tahsilini tamamladıktan sonra kadılık mesleğine girip Anadolu'da birçok kazada görev yaptı. Aydın kadısı iken Karasmanoğulları ile olan bir ihtilâfı yüzünden bir süre Kütahya'ya sürgüne gönderildi. Ardından affedilerek Manisa nâibliğine getirildi ve uzun süre burada kaldı. Azledildikten sonra bir müddet bekleyip Tanzimât-ı Hayriyye'nin uygulaması sırasında oluşturulan Güzelhisariyadın muhasıllığına gönderildi. Ancak maaşı dışındaki gelirleri kesilen Aydın Valisi Çengelzâde Tâhir Paşa ile aralarındaki ihtilâfın giderilememesi sebebiyle durumları Meclis-i Vâlâ'da görüşülmek üzere İstanbul'a çağrıldı. Meclis-i Vâlâ'daki muhâkeme neticesinde haksızlığı anlaşılan Tâhir Paşa valilikten alındı ve Sâdeddin Efendi görevine iade edildi.

1841'de bazı eyalet ve kazalar birleştirilip defterdarlık olarak devlet erkânına verilmeye başlanınca Aydın eyaleti maliyesi İzmir muhassısı eski gümrükçü Sâlih Bey'e tevcih edildi ve Sâdeddin Efendi muhasıllıktan ayrılıp İstanbul'a döndü. Bir süre sonra İstanbul'da maliye hazinesinde mîrî kitâbetine getirildi. Bu memuriyet uhdesinde kalmak şartıyla Meclis-i Zirâat üyesi oldu. 1846 yılı başlarında memuriyetleri üzerinde kalarak mahreç pâyesiyile Doğu Karadeniz'de Çürüksu sahilinde sınır tayin ve tesbitiyle bazı meselelerin halli için görevlendirildi. Aralık 1846'da Evkâf-ı Hümayun müfettişliğiyle Trabzon'a gönderildi. Burada teftiş görevini tamamlayıp İstanbul'a döndüğünde Mekke pâyesiyile taltif edildi. Sekiz yıl sürdürdüğü müfettişlik görevini titizlikle yürüttü. Bu başarısı sayesinde İstanbul pâyesini aldı, ayrıca Meclis-i Muhâsebe-i Mâliyye üyeliği verildi. 1856'da Anadolu kazaskerliği pâyesine ulaştı, 1858'de Meclis-i Vâlâ üyeliğine tayin edildi. Sağlam karakteri, liyakat ve dirayetiyle Sultan Abdülmecid'in takdirini kazanan Sâdeddin Efendi, Meşrepzâde Ârif Efendi'nin vefatı üzerine 27 Aralık 1858'de şeyhülislâmlık makamına getirildi. Cevdet Paşa'ya göre Meşrepzâde'den sonra meşihata en layık kişi Rüşdü Molla olduğu halde Sâdeddin Efendi'nin Meclis-i Vâlâ üyeliğine tayini ona şeyhülislâmlık yolunu açmıştır. Cevdet Paşa, Sâdeddin Efendi'nin ilim erbabından olmadığını, ancak büyük kadırlardan sayıldığını, önemli görevler üstlendiğini, iş bilir, cerbezeli, düzgün konuşan bir kişi olması dolayısıyla meşihat için tercih edildiğini de belirtir. Nitekim ilmi rütbe olarak Şeyhülislâm Mekkiâzâde Âsım Efendi zamanında "pâye-i mücerrede" al-

mış, ardından Ârif Hikmet Bey zamanında kendisine mahreç mevleviyeti verilip durumu düzeltilmişti.

Meşihat görevi sırasında bazı yeni daire ve meclislerin teşkiline gayret eden Sâdeddin Efendi, şer'î mesele ve davaların çokluğu sebebiyle haftada iki gün toplanan huzur mürâfaası kâfi gelmediğinden başkan ve üyeleri ilmiye sınıfının fakihlerinden oluşmak üzere şeyhülislâmlıkta Tetkikât-ı Şer'iyye Meclisi adıyla bir heyet teşkil etti (Lutfî, X, 93). Beş yıla yakın bir süre kaldığı şeyhülislâmlığı sırasında kabine üyesi sıfatıyla hükümette pek çok idarî ve siyasi sorumluluk üstlendi. Önemli mevki-lere tayin ve azillerde rol oynadığını, bu arada taraf tuttuğunu çeşitli vesilelerle ifade eden Cevdet Paşa, kendisinin Mekke pâyesinin İstanbul pâyesine terfi ettirilmesi sadâretten meşihata bildirildiği halde bunun uygulanmadığını anlatırken Sâdeddin Efendi'nin "câhil-i cesûr, ilim ve maarifin kadrini bilmez, rûsum-perest bir kimse" olduğunu söyler (Tezâkir, II, 126-127, 158, 260-262). Esasen onun buna benzer ilmiye tayin ve terfilerinde sadâretin talepleri yanında Mehmed Emin Âlî ve Keçecizâde Fuad paşalar gibi devlet ricâlinin aracılığına bile direndiği (a.g.e., II, 155), hatta Âlî ve Fuad paşalarla geçinemediği ve onları alenî şekilde kötülediği (Ma'rûzât, s. 47) bilinmektedir.

Şeyhülislâm olarak Abdülaziz'in cülûs törenine katılan Sâdeddin Efendi (Cevdet, Tezâkir, II, 152), Osmanlı eğitim sisteminde çok sıkıntılı bir uygulama olan bir ruûs imtihanı sonrasında 23 Kasım 1863'te görevden alındı ve yerine Âtîfzâde Hüsameddin Efendi getirildi. Tok sözlü ve dirayet sahibi olması Bâbüâlî'de muhtemelen bazı kimselerin hoşuna gitmediği için araları açık bulunan Fuad Paşa'nın tesiriyle azledilmiş olabileceği de belirtilir. Kendisine tahsis edilen arpalık dışında aylık 25.000 kuruş maaş bağlanmıştır (Devhatü'l-meşâiyih, s. 134). Azlinden sonraki iki buçuk yıllık ömrünü yalısında geçirdi ve 6 Ağustos 1866'da vefat etti. Kabri Karacaahmet Mezarlığı'ndadır. Cevdet Paşa'nın yer yer olumsuz değerlendirmesine karşılık Vak'a-nüvis Lutfî Efendi onun işten anlayan, tecrübe sahibi, makamını dolduran bir kişi olduğunu, ancak ilmiye mesleğinin kaide-lerini korumada biraz ifrata kaçtığını söyler (Tarih, X, 103). İstanbul Aksaray Sofular'da Şeyh Ömer Efendi Dergâhı'na minber koydurup bazı gelirler tahsisıyla cuma namazı kılınır hale getirmiş, ayrıca başka hayır eserlerinin yapılmasına vesile olmuştur. Defter-i Pâk-i Erbab-ı Dâniş adlı ça-

lışması dışında eseri bilinmemektedir. Bir listeden ibaret bu eser dönemin meşhur hattatlarının, mücellitlerinin, kalemıraşçıların, hakkâkların ve dinî ilimlerde tanınmış âlimlerin isimlerini içermekte olup yedi varaklık tek nüshası bilinmektedir (İÜ Ktp., nr. 2821; Süleymaniye Ktp., Mikrofilm Arşivi, nr. 3801).

BİBLİYOGRAFYA :

Devhatü'l-meşâiyih, s. 132-134; Cevdet, Tezâkir, II, 72-73, 126-127, 152-153, 155, 158, 260-262; a.mlf., Ma'rûzât, s. 37-38, 46-55; Lutfî, Tarih, X, 93, 103; İlmiyye Sahnâmesi, s. 592-593; Behcetî, Merâkid-i Mu'tebere-i Üsküdar, s. 61; Danişmend, Kronoloji, V, 154; Abdülkadir Altun-su, Osmanlı Şeyhülislâmları, Ankara 1972, s. 192-193.

MEHMET İPŞİRLİ

SA'DEDDİN-i HAMMÜYE

(سعد الدين حموية)

Sa'düddin Muhammed

b. Müeyyed b. Abdillâh

b. Âli Hammüye Bahrâbâdî Cüveynî

(ö. 671/1272-73'ten sonra [?])

Kübrevi şeyhi.

Nişâbur civarındaki Cüveyn kasabasına bağlı Bahrâbâd köyünde dünyaya geldi. Doğum tarihi hakkında farklı yıllar verilmekle birlikte hayatının belli başlı safhaları dikkate alındığında 587 (1191) yılı civarında doğduğu söylenebilir. Hammüye (Hamûî, Hammûî, Hameviyye) nisbesi mensup olduğu, Benî Hameviyye diye bilinen sûfi ve fukaha ailesinden gelmektedir. Aslen İran'ın Serahs bölgesinden olan bu ailenin bir kolu daha sonra Suriye'ye göç ederek Eyyûbî hükümdarlarının hizmetine girmişti (bk. BENÎ HAMEVİYYE). Ailenin Suriye koluna mensup olan Sa'deddin'in hayatıyla ilgili en geniş bilgi torununun oğlu Hâce Gıyâseddin'in *Murâdî'l-mürîdin* adlı eserinde bulunmaktadır. Muhammed Ta-ki Dânişpejûh, bir nüshası Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde bulunan (nr. 2143) bu eserdeki bilgileri özetleyerek aktarmıştır (*Ferheng-i İran-zemîn*, XIII, 301-306).

Sa'deddin, Nişâbur'da Sultâniye (Nizâmiye) Medresesi'nde Muînüddin Câcermî'den dinî ilimleri tahsil ettikten sonra 605 (1208-1209) yılında Hârizm bölgesine gitti. Burada Şehâbeddin Hîvekî'nin öğrencisi oldu. Şüşterî'nin kaydettiği vasiyetnâmesinde belirttiğine göre hadis, fıkıh, hilâf, lugat ve nahiv ilimlerini öğrendi (*Mecâlisü'l-mü'minin*, II, 76). Kübreviyye tarikatının kurucusu Necmeddin-i Kübrâ'nın hâlifelerinden olan babasının kuzeni Ebü'l-

Hasan Sadreddin Muhammed'e intisap ederek ondan hırka giydi. Ardından hacca gitti. Hac dönüşü Hârizm'de Necmeddîn-i Kübrâ'nın halkasına katıldı ve 616 (1219) veya 617'de şeyhten icâzet alıp önde gelen halifelerinden oldu. Moğol istilâsı sırasında Necmeddîn-i Kübrâ'nın tavsiyesiyle Hârizm'den ayrıldı. Herat, Nişâbur, Âmul, Câcerm, Buhara, Tebriz, Musul, Halep, Hama, Humus, Bağdat, Dimaşk, Kuds, Ba'lebek, Mekke, Medine, Diyarbekir, Harran, Nusaybin ve Gılân (Gürcistan) şehirlerini ziyaret etti. Dimaşk'ta Kâsiyûn dağı eteklerindeki zâviyesinde bir süre irşad faaliyetinde bulundu. Halep'te Evhadüddîn-i Kirmânî ile görüştü. Birçok defa gittiği Dimaşk'ta "sonsuz okyanus" diye tanımladığı Muhyiddin İbnü'l-Arabî ile sohbetlerde bulunduğu, İbnü'l-Arabî'nin de ona "tükenmez hazine" diye iltifat ettiği belirtilmektedir. Yine Dimaşk'ta Sadreddin Konevî ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ile de sohbet etti.

Vasiyetnâmesinde belirttiğine göre ömrünün yirmi beş yılını seyahatle geçiren Sa'deddîn-i Hammûye 641 (1243-44) yılında memleketine dönüp Bahrâbâd'a yerleşti. Buradaki mescid-hankahı onararak irşad faaliyetini sürdürdü; bu sırada Moğol yöneticileriyle iyi ilişkiler kurup onların maddî desteğini sağlamayı başardı. Öldüğünde büyük dedesi Muhammed b. Hameveyh'in Bahrâbâd'daki kabri yanında defnedildi. Daha sonra oğlu Sadreddin İbrâhîm kabrinin üzerine bir kubbe ve yanına imaret yaptırdı. Sa'deddîn-i Hammûye'nin ölüm tarihi konusunda da kesin bilgi yoktur. Çağdaşı Sibt İbnü'l-Cevzî, 651 (1253) yılını kaydettikten sonra 650'de öldüğünü söyleyenlerin olduğunu da belirtmektedir (*Mi'âtü'z-zamân*, VIII, 790). Abdurrahman-ı Câmî gibi sonraki birçok müellif 650 yılını doğru kabul etmiştir; ancak halifelerinden Azîz Neseffî'nin *Keşfü'l-hakâ'ik* adlı eserindeki ifadeler onun 671'de (1272-73) hayatta olduğunu göstermektedir (Düzen, s. 31).

M. Fuad Köprülü'nün, Hammûye'nin Zehebiyye-i Kübreviyye'nin kurucusu Necmeddîn-i Kübrâ'nın halifesi olduğu şeklindeki ifadesi (Â, X, 26) doğru değildir. Zira Zehebiyye, Kübreviyye'den XV. yüzyılda ayrılan Şîileşmiş bir koldur. Sa'deddîn-i Hammûye ayrıca Sühreverdîye tarikatının kurucusu Şehâbeddin es-Sühreverdî'ye intisap ederek ondan Mekke'de hilâfet almıştır. Fasîh-i Hâfî, Necmeddîn-i Kübrâ'nın Şehâbeddin es-Sühreverdî'nin şeyhi Ebû'n-Necîb es-Sühreverdî'den hilâfet aldığını belirtmiş ve Sa'deddîn-i Hammû-

ye'nin bu iki şeyh vasıtasıyla Sühreverdîye silsilesine dahil olduğunu gösteren bir silsilesini kaydetmiştir (*Mücmel-i Fasîhî*, II, 319). Öte yandan Sa'deddîn-i Hammûye, Ebû Ali el-Fârmedî'den hırka giymiş olan büyük dedesi Muhammed b. Hameveyh'ten (ö. 530/1135-36) kendisine biri sohbet, diğeri hırka icâzeti olmak üzere iki icâzet geldiğini belirtmektedir. Sohbet icâzetini Hızır vasıtasıyla ruhanî olarak aldığı kaydedilmiş, hırka icâzeti ise Muhammed b. Hameveyh, İmâdüddin Ömer b. Hameviyye, Ebû'l-Hasan Ömer şeklinde devam eden bir silsileyle kendisine ulaşmıştır (Haydar el-Âmulî, s. 220-221).

Sa'deddîn-i Hammûye, Bahrâbâd'daki hankahına oğlu Sadreddin İbrâhîm'i halife tayin etmiştir. Sadreddin İbrâhîm'in, İlhanlı Hükümdarı Gâzân Han'ın yaklaşık 100.000 Moğol askeriyeye birlikte İslâmiyet'i kabul etmesinde önemli rol oynadığı bilinmektedir (D/A, XIII, 429). Sadreddin İbrâhîm'den sonra bu hankahta tasavvufi faaliyetlerin asırlarca devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülistân*'ına nazîre yazan Muînüddîn-i Cüveynî (Devletşah, s. 340), Bahrâbâd'da Mevlânâ Sa'deddin (ö. 900/1495) gibi şahsiyetlerin Sa'deddîn-i Hammûye yoluna mensup sûfiler olduğu kaydedilmiştir (Ali Şîr Nevâî, s. 399-400). Ayrıca Mevlânâ Sa'deddin'in Hammûye'nin evrâdını okuduğuna dair bilgi (a.g.e., a.y.) Hammûye'nin tarikatta yeni bir evrâd tertip ettiğini göstermektedir. M. Fuad Köprülü, XI. (XVII.) yüzyıla kadar silsilesi Sa'deddîn-i Hammûye'ye ulaşan Bahrâbâd dervişlerine rastlandığını belirtmiştir. Hammûye'nin bir diğer halifesi Azîz Neseffî'dir. Neseffî, 641 (1243-44) yılında Bahrâbâd'da Hammûye'ye intisap etmesinin ardından Buhara'ya dönmüş, şeyhi on yıl sonra onu Buhara'da ziyaret etmiştir. Neseffî *Keşfü'l-hakâ'ik* ve *İnsân-ı Kâmil* adlı eserlerinde Hammûye'den kendi şeyhi olarak bahsetmekte ve bazı görüşlerine yer vermektedir. Sa'deddîn-i Hammûye ayrıca 628 (1231) yılında Mısır'da Alâeddin Mısırî'ye, 641'de (1243-44) Herat'ta Kâdî Kemâleddin Ahmed'e, Cemâziyelevvel 645'te (Eylül 1247) Horasan'da Necmeddin Osman b. Muvaffak Edkânî'ye, 648'de (1250) yine Horasan'da İmam Şerefeddin'e icâzetnâme yazmış, 647'de (1249) Âmul'de Sâlih Muhammed b. Zekerîyyâ er-Râzî'ye ve 20 Rebülâhîr 649'da (12 Temmuz 1251) Şehâbeddin Muhammed Simnânî'ye hırka giydirmiştir.

Hâce Giyâseddin, Sa'deddîn-i Hammûye'nin Şâfî mezhebine mensup olduğunu belirttiği halde sonraki bazı müellif-

lerce onun on iki imam ve mehdî, hakkındaki görüşlerinden dolayı Şîi olduğu iddia edilmiştir. Ancak Hammûye'nin görüşlerinde Şîiliği çağrıştıracak bir taraf bulunmamaktadır (D/A, XXXII, 501). Zehebi'nin "ittihat tariki" (vahdet-i vücûd) üzere sohbetler ettiğini kaydettiği Hammûye ile birlikte (*el-İber*, III, 265) Kübrevîlik'te vahdet-i vücûd anlayışı daha yoğun biçimde benimsenmiştir. Sa'deddîn-i Hammûye'nin vahdet-i vücûd görüşünün yanı sıra diğer önemli bir görüşü nübüvvet-velâyet ilişkisine dairdir. Ona göre velâyet nübüvvetin nihayetinde başlamaktadır (*el-Mişbâh fi't-tasavvuf*, s. 137-138). Dolayısıyla evliyanın bâtinî hakikatlerini izhar etmesinin, ancak nübüvvetin hâtemü'l-enbiyâ Hz. Muhammed ile mühürlenmesinden sonra başlayabileceğini vurgular. Her peygamberin kendine has bir velâyet yönüne sahip bulunduğunu belirten Hammûye peygamberlerin Allah'a yönelik tavrıyla velî, insana yönelik tavrıyla nebî olduklarını ve nebînin velâyetinin nübüvvetinden üstün olduğunu söyler. Öte yandan Hammûye hâtemü'l-evliyânın özelliklerini küçük bir risâlede açıklamıştır (*Risâle fi hatmi'l-velâye*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2058, vr. 206^a-207^b).

Hammûye'nin bir diğer yönü harflerin içerdiği bâtinî-tasavvufi anlamlar üzerinde durmasıdır. Bu hususta müstakil risâleler kaleme almış (meselâ bk. *Risâle fi 'ilmi'l-hurûf*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1342, vr. 263^b-266^b; *Kitâbü't-Teheccî*, Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 2077, vr. 96^b-101^a, Mahmud Paşa, nr. 278, vr. 26^b-42^a, Pertev Paşa, nr. 606, vr. 13^b-18^a), ayrıca birçok eserinde dinî-tasavvufi konuları bu bağlamda yorumlamıştır. Şüsterî, onun *Maḥbûbû'l-muḥibbîn* ve *maḥlûbû'l-vâsılîn* isimli eserinde harflerin ihtiva ettiği işaretleri gelecek olan mehdînin çözeceğini söylediğini belirtmektedir (*Mecâlisü'l-mü'minîn*, II, 76).

Eserleri. Sa'deddîn-i Hammûye'nin halifesi Azîz Neseffî onun eserlerinin sayısını 400 cilt olarak vermektedir. Bunların bir kısmı Arapça, bir kısmı Farsça'dır. Hâce Giyâseddin, verdiği icâzetnâmeler dahil olmak üzere 626-649 (1229-1251) yılları arasında kaleme aldığı otuz iki eserinin adını kaydetmiştir. Bunların dışında kütüphanelerde daha başka kitaplarının nüshaları bulunmaktadır. Abdurrahman-ı Câmî onun eserlerinin sırlı ifadeler, zor kelimeler, rakam, şekil ve devirler ihtiva ettiğini, basiret gözü ve keşif nuruyla açılmayan akıl ve fikrin bunları anlayamayacağını belirtmiştir (*Nefehât*, s. 429). Belli başlı eserleri şun-

Sa'deddin-i Hammiye'nin Secencelü'l-ervâh ve nukûşü'l-elvâh adlı eserinin ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2645)

REŞAT ÖNGÖREN

SA'DEDDİN-i KÂŞGARİ

(Sedd al-din Kaşgarî)

(ö. 860/1456)

Nakşibendî şeyhi.

lardır: 1. *el-Mişbâh fi't-taṣavvuf* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3832, vr. 249^a-319^a). Çeşitli isimlerin, terimlerin, dinî ve dünyevî varlıkların, Arap harflerinin ve harfleri birbirinden ayıran noktaların yorumunu içermektedir. Farsça olan eser Necib Mâyîl-i Herevî tarafından yayımlanmıştır (Tahran 1362 hş./1403/1982). 2. *Maḥbûbû'l-muḥibbîn ve maṭlûbû'l-vâsılîn* (*Maḥbûbû'l-kulûb, Maḥbûbû'l-evliyâ*) (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2058; Şehid Ali Paşa, nr. 1342; Cârullah Efendi, nr. 1078). Eserde harflerin esrarı ve ihtiva ettiği mâ-nalar çerçevesinde tasavvufî konuları ele almıştır. 3. *Secencelü'l-ervâh ve nukûşü'l-elvâh* (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2645; Cârullah Efendi, nr. 1541). 630'da (1232-33) Humus'ta yazılan eserde (*Keşfü'z-zunûn*, II, 980) Kur'an âyetlerinin tefsiri ve te'vili, Allah'ın isim ve sıfatlarının şerhi yapılmakta, sırlı ifadeler, cetveller ve devirlere yer verilmektedir. Bir bölümü Kur'an'da geçen duaları ve zikirleri ihtiva etmektedir. 4. *Mefâtihü'l-esrâr* (Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 491; Süleymaniye Ktp., Hâşim Paşa, nr. 4). Kırk hadis şerhidir. 5. *Te'vîl-i Ehâdis-i Aşere* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1760). 6. *Risâle fi beyânî tahkiki's-salât* (Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 3931). Namazın zâhir ve bâtın yönlerine, rükünlerinin hikmetlerine dair Farsça bir eserdir.

Müellifin diğer bazı eserleri de şunlardır: *Ulûmü'l-hakâik ve hikemü'd-dekâik* (*Mecmû'atü'r-resâil* içinde, Mısır 1328 hş., s. 487-498); *Risâle fi beyânî in-bisâtî'l-vücûdî'l-muṭlak 'ale'l-mezâhir* (Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 491, vr. 1^b-3^b); *Risâle fi's-semâ* (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3741, vr. 185^a-186^a); *Veşâyâ* (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3741, vr. 186^a-190^a); *Risâletü's-seyr ve'l-tayr* (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 6465, vr. 3^b-4^b); *Risâle-i Zikir-i Cibrîl* (Süleyma-

niye Ktp., Reşid Efendi, vr. 205^a-208^b); *Risâle-i Kalb-i Münkalib* (Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 491, vr. 4^b-7^b); *el-Vesîle fi keşfi'l-vaşîle* (Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 491, vr. 120^b-123^b). Sa'deddin-i Hammiye'nin Arapça ve Farsça tasavvufî şiirleri ve rubâileri de vardır. Seyyid Nizâmeddin Mahmûd onun rubâilerinin şerhine dair *Cevâhirü'l-künûz* adıyla bir eser yazmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Sa'deddin-i Hammiye, *el-Mişbâh fi't-taṣavvuf* (nşr. Necib Mâyîl-i Herevî), Tahran 1403/1982, s. 100-102, 111, 137-138; ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 9-52; a.mlf., *Risâle der Taṣavvuf*, Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 3931, vr. 33^b-43^b; *Menâkıb-ı Evhadüddin-i Kirmânî* (nşr. Bediüzzaman Fîrûzanfer), Tahran 1347 hş., s. 96; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Miṣbâtü'z-zamân*, VIII, 790; Cendî, *Şerhu Fuşûşü'l-hikem* (nşr. Seyyid Celâleddin Âştîyânî), Meşhed 1361, s. 107; Saïdüddin el-Fergânî, *Meşâriku'd-derâr* (nşr. Seyyid Celâleddin Âştîyânî), Meşhed 1398/1978, s. 128; Aziz Nesefî, *el-İnsânü'l-kâmil* (nşr. Marijan Alizé), Tahran 1962, s. 316, 320-321, 371; Feridün-i Sipehsâlâr, *Risâle-i Sipehsâlâr* (nşr. Saïd-i Neffîs), Tahran 1325, s. 24-25, 30; Nûreddin İsfarayînî, *Kâşîfü'l-esrâr* (nşr. H. Landolt), Tahran 1980, s. 54-55; Zehebî, *el-İber*, III, 265; Müstevfî, *Târîh-i Güzide* (Nevâî), s. 669-671; Yâfî, *Miṣbâtü'l-cenân*, IV, 121; Haydar el-Âmûlî, *el-Mukaddimât min Kitâbi Naşşı'n-nuşûş fi şerhi Fuşûşü'l-hikem* (nşr. H. Corbin - Osman İsmâil Yahyâ), Tahran 1352/1974, s. 220-221; Fasîh-i Hâfî, *Mücmel-i Fasîhî* (nşr. Mahmûd Ferruh), Meşhed 1340 hş., II, 268-269, 319; Câmî, *Nefehât*, s. 423-424, 428-430, 472-473, 556; Devletşâh, *Tezkire*, s. 222, 340; Ali Şîr Nevâî, *Nesâyimü'l-mahabbe min şemâiyimî'l-fütûuve* (nşr. Kemal Eraslan), İstanbul 1979, s. 399-400; Şüşterî, *Mecâlisü'l-mü'minîn*, Tahran 1365 hş., II, 75-77; *Keşfü'z-zunûn*, II, 980, 1612; İbnü'l-İmâd, *Sezerât* (Amaût), V, 434; *İzâhu'l-meknûn*, I, 166; II, 17, 19; *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 124; Ma'sûm Ali Şâh, *Tarâîk*, II, 340-341, 359; III, 51; Cl. Cahen, *Les peuples musulmans dans l'histoire médiévale*, Damas 1977, s. 457-482; İbrahim Düzen, *Aziz Nesefî'ye Göre Allah Kâinât ve İnsan*, Ankara 1991, s. 30-32, 35; M. Takî Dânişpejûh, "Keşfü'l-hakâik", *Ferheng-i İran-zemîn*, XIII, Tahran 1344 hş., s. 298-310; Necib Mâyîl-i Herevî, "Cevâhirü'l-künûz: Şerh-i Dât-i Şîrâzî ber Rubâ'îyyât-ı Sa'deddin-i Hammiye", *Ma'ârif*, III, Tahran 1365, s.

79-108; M. Fuad Köprülü, "Sa'd-ed-din: Sa'd al-Din Hamavî", *İA*, X, 26-27; H. Landolt, "Sa'd al-Din al-Hammû'î", *El²* (Ing.), VII, 703-704; Abdülkadir Yuvalı, "Gâzân Han", *DİA*, XIII, 429; Muhammed Seyyid el-Celyend, "İbn Hameveyh, Muhammed", a.e., XX, 23; Hamid Algar, "Necmeddin-i Kübrâ", a.e., XXXII, 501-502, 504; Şehîdî Sâlihî, "Cüveynî Hamevî", *DMT*, V, 532.

Nisbesinden Kâşgar'da doğduğu anlaşılmaktadır. Ticaretle uğraşan bir ailenin çocuğu olup medrese tahsilini tamamladıktan sonra Nakşibendî şeyhi Nizâmeddin Hâmûş'a intisap etti. Hâmûş çoğunlukla Semerkant'ta yaşadığına göre ona burada intisap etmiş olmalıdır. Uzun yıllar şeyhinin sohbetinde bulundu ve ona hizmet etti. Ardından hacca gitmek amacıyla yola çıktı. Herat'a geldiğinde bilinmeyen bir sebeple orada kaldı ve hacca gidemedi. Nizâmeddin Hâmûş'un daha önce kendisine yapmış olduğu tavsiyeye uyarak gördüğü rüyaları tabir ettirmek için Herat'ın ünlü sûfilerinden, Zeyniyye tarikatının kurucusu Zeynüddin el-Hâfî'nin yanına gitti. Hâfî kendisine intisap etmesini söylediyse de yapılan istihârelere sonunda intisaptan vazgeçildi. Sa'deddin-i Kâşgarî, Herat'ta ayrıca dönemin ünlü sûfilerinden Kâsım-ı Envâr, Mevlânâ Ebû Yezîd Pûrânî ve Şeyh Bahâeddin Ömer'le de görüşüp kendilerinden istifade etti. Onun, birkaç küçük seyahat ve 844 (1440-41) yılında yaptığı hac dışında bundan sonraki hayatının çoğunlukla Herat'ta geçtiği anlaşılmaktadır. Nizâmeddin Hâmûş'un halifesi olarak irşad faaliyetine başlayan Kâşgarî, Buhara ve Semerkant'tan sonra Herat'ın da önemli bir Nakşibendî merkezi olmasını sağladı.

Sa'deddin-i Kâşgarî 7 Cemâziyelâhîr 860 (13 Mayıs 1456) tarihinde Herat'ta vefat etti ve buraya defnedildi. Daha sonra müridi Abdurrahman-ı Câmî de onun yanına gömüldü. Kâşgarî ve Câmî'nin mezarları Safevî istilâsı döneminde tahrip edilmiş, Ahmed Şâh Dürrânî (1747-1773) bu mezarları tamir ettirip mezar taşlarını yeniden dikirmiştir. Sa'deddin-i Kâşgarî geriye Hâce Muhammed Ekber (Hâce Kelân, ö. 914/1508) ve Hâce Muhammed Asgar (Hâce Hord, ö. 906/1500) adında iki çocuk, birçok mürid ve halife bıraktı. Oğul-